

Фарміраванне чытацкай культуры вучняў (11 клас)

Заданні па беларускай мове

В. В. Седлавец,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
СШ № 2 г. Наваполацка

ПАНЯДЗЕЛАК «мужчынскі» дзень што дапамагае зразумець некаторыя асаблівасці сялянскага гаспадарання. Напрыклад не пажадана было садзіць курыцу на яйкі таму што маглі вывесціся адны пеўнікі. І наадварот гэты дзень лічыўся спрыяльным для пасадкі фасолі агуркоў і гарбузоў.

Ноч з панядзелка на аўторак лічыцца спрыяльнай для зачацця хлопчыка а вечар панядзелка спрыяльны для квашання капусты.

Агульнавядомая выснова сфармуляваная ў прыказцы «У панядзелак нават цыган у дарогу не збіраецца, бо не пашанцуе». Гэта значыць чалавек які ўсё жыццё вандруе па свеце і той трымаецца перасцярогі не рушыць з месца ў першы дзень тыдня. Калі ж гаворка ідзе пра селяніна-земляроба які «прыкіпеў» да свайго лапіка і пакідае яго толькі тады калі трэба патрапіць на базар або кірмаш гэта перасцярога набывае характар табу.

Сон які прысніцца ў панядзелак збываецца толькі для тых людзей якія нарадзіліся ў гэты дзень. Каб быць заўсёды пры грашах нельга ў панядзелак стрыгчы пазногці.

Разам з тым беларускія легенды апавядаюць пра тое што «ў панядзелак свет снаваўся» а таму ўсякую справу лепей распачынаць **менавіта** з панядзелка.

I. Крук

Заданні

1. *Спішыце, расстаўляючы знакі прыпынку.*
2. *Назавіце просты сказ, ускладнены пабочным словам.*
3. *Назавіце складаназалежны сказ, ускладнены пабочным словам.*
4. *Назавіце складаныя сказы з рознымі відамі сувязі, ускладненыя пабочным словам.*
5. *Назавіце складаназалежны сказ, які адпавядае схеме (калі), (які), (калі), [].*
6. *Вызначце, да якой часціны мовы адносіцца слова **менавіта** (апошні сказ).*
7. *Вызначце граматычныя асновы ў сказе: Каб быць заўсёды пры грашах, нельга ў панядзелак стрыгчы пазногці.*
8. *Падбярыце сінонім да слова **табу**.*
9. *Адшукайце ў тэксце слова, якое з'яўляецца сінонімам да рускага **повезёт**.*
10. *Назавіце ў наступным сказе словы, напісанне якіх не супадае з вымаўленнем: Каб быць заўсёды пры грашах, нельга ў панядзелак стрыгчы пазногці.*
11. *Назавіце слова з тэксту, якое з'яўляецца выключэннем з правіла “Правапіс е,ё,я”.*

АЎТОРАК, другі дзень тыдня, лічыўся адным з найбольш **спрыяльных** для пачатку важных для гаспадаркі і значных у сямейным плане спраў. Можна было смела выпраўляцца ў далёкую дарогу – абавязкова пашчасціць, паездка будзе выніковай. Як і панядзелак (абодва «мужчынскія» дні), лічыцца спрыяльным для квашання капусты. Відаць, менавіта мужчынскі пачатак у сукупнасці з сімволікай **цотнага** дня вызначылі і станоўчае стаўленне да аўторка і прадказвалі поспех у задуманай або распачынанай справе, напрыклад: пайсці ў гэты дзень у сваты – не атрымаць «ад варот паварот»; калі ў гэты дзень адняць дзіця ад цыцкі, то яно не будзе прасіць **суслу**; пачыналі сеяць яравыя культуры, садзілі курыцу на яйкі; беларусы былі перакананы, што чалавек, які народзіцца ў гэты дзень, пражыве доўгае і шчаслівае жыццё; звычайна ў аўторак або чацвер (цотныя, шчаслівыя дні) распачыналі будаўніцтва новай хаты.

Разам з тым існуе павер’е, якое папярэджвае: не **пазычай** ніколі грошай у аўторак, усё жыццё іх будзе **не ставаць**.

Сон, які прысніўся ноччу ў аўторак, можа збыцца толькі праз 7–10 гадоў.

Аўторак на другім паслявелікодным тыдні – *Радаўніца*, дзень памінання продкаў. Гэта адзіны выпадак, калі ўшанаванне продкаў трапляла не на суботу, а на аўторак. Прычынай таму, відаць, з’яўляецца парадкавы нумар гэтага дня – дзевяты пасля Вялікадня, які ў структуры ўшанавання памерлага лічыцца адным з ключавых («дзевяціны»).

І. Крук

Заданні

1. *Назавіце тыя справы, якія можна было распачынаць, на думку нашых продкаў, менавіта ў аўторак.*
2. *Раскажыце, што вы ведаеце пра свята Вялікдзень.*
3. *Растлумачце значэнне выдзеленых слоў.*
4. *Назавіце мяккія гукі ў словах смела, станоўчае, сеяць, паслявелікодным.*
5. *Растлумачце настановаўку дужак у сказах.*

СЕРАДА, трэці (сярэдні) дзень тыдня, «жаночы» дзень, якому адпавядае няцотны лік 3. Серада на чацвёртым тыдні Вялікага посту называецца «перапалавінне» – пост «ломіцца» напалам, пачынаецца яго другая палавіна. Калі гэты дзень трапляў на «**маладзіковую**» **фазу** месяца, то ён лічыўся **спрыяльным** для закладкі хаты або печы.

У сераду забаранялася пачынаць сяўбу, ісці ў сваты, збірацца ў далёкую дарогу, бяліць печ, прасці, купаць дзяцей. Парасяты, якія народзяцца ў сераду, **прападуць**.

На Палессі, каб засцерагчы пасевы ад граду, ушаноўвалі Градавую сераду – першую пасля Тройцы ў адных месцах або чацвёртую пасля Вялікадня – у іншых.

У хрысціян серада лічыцца посным днём, гэтаксама як і пятніца. Магчыма, гэтую акалічнасць падкрэсліваюць некаторыя прыказкі: «Чаго ты глядзіш, як серада на пятніцу» або «Надуўся, як серада на пятніцу». Пра чалавека, у якога відаць **сподняе**, кажуць: «Серада з-пад пятніцы тырчыць».

Паводле выслоўя, «у сераду не смейся, у пятніцу не плач». У сувязі з тым, што посных дзён два, у Беларусі існуе легенда пра тое, які ж з гэтых дзён лічыцца больш важным, праўда, канчатковы адказ на гэтае пытанне не даецца.

І. Крук

Заданні

1. Назавіце тэя справы, якія забаранялася рабіць у сераду.
2. Раскажыце, што вы ведаеце пра свята Тройца.
3. Растлумачце значэнне выдзеленых слоў.
4. Назавіце лічэбнікі, іх разрад паводле значэння і будовы, запішыце гэтыя лічэбнікі ў Т.с.
5. Утварыце ад лічэбнікаў прыслоўі прыставачна-суфіксальным спосабам, запішыце іх.
6. Сярод прыведзеных слоў назавіце тэя, што маюць нулявы канчатак: пачынаць, печ, збірацца, надуўся, тое.
7. Назавіце займеннікі і іх разрад.
8. Назавіце ўсе службовыя часціны мовы ў апошнім абзацы.

ЧАЦВЕР, чацвёрты дзень тыдня. Лічылася, што аўторак і чацвер (як цотныя дні) найбольш спрыяльныя для пачатку пабудовы хаты, каб у ёй усяго было ў пару, прычым пажадана, каб час узвядзення новабудоўлі ахапіў Тройцу.

Як правіла, у гэты дзень хадзілі па вёсцы і запрашалі гасцей на вяселле, а таксама распачыналі жніво, спраўлялі **зажынкi**.

Каб быць багатым на працягу года, пазногці трэба стрыгчы толькі ў чацвер на **маладзіку**, а таксама есці бліны ў чацвер на масленічным тыдні.

На працягу года ўшаноўвалі некалькі чацвяргоў: на Масленічным тыдні, перад Вялікаднем, на велікодным тыдні, перад **Сёмухай**.

Чацвер на Масленічным тыдні лічыўся днём Воласа (Вялеса) – бога-ахоўніка хатняй жывёлы, у гэты ж дзень аб'язджалі маладых коней, а таксама на высокі пагорак за вёскай вывозілі саламянае **пудзіла**, каб затым у нядзелю спаліць яго.

У Чысты чацвер трэба было пакупацца ў крынічнай вадзе на ўсходзе сонца (пакуль воран сваіх дзетак не пакупаў), тады твар будзе чыстым і белым. У больш позні час гэты абрад быў заменены звычайным мыццём у лазні. На Віцебшчыне ў Чысты чацвер на ўвесь дзень на полі ставілі які-небудзь посуд з вадой. Гэта вада лічылася «святой» і валодала **гаючымі** якасцямі. Калі ж карова пачынала даіцца крывёю, то яе вымя трэба было абцерці змочанай у гаючай вадзе рукой. У беларускіх **валачобных песнях** можна сустрэць наступныя апісанні Чыстага чацвярга і тых сялянскіх клопатаў, якія з ім былі звязаны: «Чысты чацвер вулкі чысце, дваркі мяце, слядкі кладзе святому Вялічку», «Чысты чацвер ячмень засяваець».

У некаторых месцах у чацвер на Велікодным тыдні хадзілі на могілкі ўшаноўваць продкаў (Наўскі Вялікдзень).

Асобныя знахары сцвярджаюць, што любоўныя нагаворы (прысушкі) лепш за ўсё выконваць у чацвер.

На беларускім Палессі існавала традыцыя рашчыняць каравай у чацвер, аднак лічылася, калі хтосьці з маладых нарадзіўся менавіта ў чацвер, то звычай патрабаваў **рашчыняць** на дзень раней (у сераду), у рэдкім выпадку – у пятніцу. Пры гэтым імкнуліся распачынаць адказную справу ў той момант, калі сонца хоць на хвіліну выгляне з-за хмар, каб жыццё маладых не было пахмурным.

І.Крук

Заданні

1. Растлумачце значэнне выдзеленых слоў.

2. *Растлумачце арфаграмы ў наступных слова:* новабудоўлі, бога-ахоўніка, які-небудзь, хтосьці, таксама, аб'язджалі, слядкі, з-за хмар, заменены, абцерці, Палессі, на Віцебшчыне, рашчыняць.
3. *Назавіце прасты сказ, ускладнены пабочным словазлучэннем і аднароднымі членамі сказа.*
4. *Выпішыце ўсе словазлучэнні са сказа і вызначце від сувязі ў словазлучэннях:*
У некаторых месцах у чацвер на Велікодным тыдні хадзілі на могілкі ўшаноўваць продкаў (Наўскі Вялікдзень).
5. *Назавіце колькасць санорных гукаў у сказе:* Асобныя знахары сцвярджаюць, што любоўныя нагаворы (прысушкі) лепш за ўсё выконваць у чацвер.
6. *Сярод прыведзеных слоў назавіце тыя, што маюць у сваёй будове два суфіксы:* імкнуліся, пажадана, рашчыняць, саламянае, даіцца, мыццём, патрабаваў.
7. *Ад наступных дзеясловаў утварыце дзеепрыслоўі:* распачынаць, пакупацца, лічылася, абцерці.

ПЯТНІЦА, жаночы дзень, якому адпавядае няцотны лік 5. Пятніца лічылася самым спрыяльным днём для пасадкі і праполкі цыбулі. Але ў гэты дзень не раілі вывозіць гной, мог апусцець хлеў, жывёла пераставала весціся. Вясной імкнуліся ў гэты дзень першы раз выгнаць карову ў поле. Катэгарычна забараняецца стрыгчы пазногці, каб іх не «зганяла» і не прыкідвалася **панарыца**; нельга заплятаць валасы ў касу, кажуць, будзе доўга балець галава.

Серада і пятніца ў праваслаўных хрысціян лічацца поснымі днямі. Аднак да посту ў пятніцу існуюць больш жорсткія патрабаванні, таму што ў адпаведнасці з евангельскай традыцыяй Ісус Хрыстос быў **укрыжаваны** менавіта ў гэты дзень. Тыя наймаверныя пакуты, якія ён пацярпеў за грахі чалавечыя, нарадзілі культ пакутніцы Параскевы Пятніцы, за хрысцінізаваным вобразам якой стаіць не гістарычная постаць жанчыны, а персаніфікаванае легендарна-міфалагічнае ўвасабленне выключнага ў гісторыі чалавецтва дня. Евангельскі сюжэт стаў асновай узнікнення легендаў пра Пятніцу, якая, з аднаго боку, дапамагае тым жанчынам, якія строга прытрымліваюцца хрысціянскіх **канонаў**, а з другога – можа жорстка пакараць тых, хто парушае этыкетныя прадпісанні звычайнага права. Культ Параскевы даволі пашыраны ў асяроддзі беларусаў, пра што сведчаць шматлікія табу і прадпісанні. Напрыклад, жанчынам забаранялася мыцца ў пятніцу. Даўней перад Дзядамі (суботнім ушанаваннем даўно памерлых па мужчынскай лініі) адзначаліся «бабы» – ушанаванне радаводу па жаночым адгалінаванні. У дзень Параскевы дзяўчаты хадзілі ў храм і прасілі ў святой сабе суджанага.

Калі доўгая засуха выпальвала ўсё наваколле, то жанчыны з малітоўнымі словамі звярталіся да сваёй апякункі Параскевы-Пятніцы і выконвалі абрад прадзення **ручніка-абыдзённіка**. Некалькі жанчын збіраліся ў якой-небудзь хаце, прыносілі з сабой **кужаль**, пралі з яго ніткі, па чарзе ткалі ручнік, асвяталі яго ў храме, а затым распускалі і з даўжэзнай ніткай абыходзілі вакол вёскі. Уся гэта магічна-ахоўная дзея выконвалася ў пятніцу.

Аднак гэта рабілася ў выключнай сітуацыі, а вось у штодзённым жыцці існавала забарона прасці ў пятніцу, бо верылі, што святым «радзіцелям» вочы **кастрыцай** засыпле.

Ва ўсходніх славян бытуе даволі шмат легендаў, у якіх персанаж Пятніцы

мае сваю партрэтную характарыстыку. Звычайна гэта старэнькая баба, апранутая ў дзіравую світку, галава якой пакрыта рознай старызнай, з-пад якой вытыркаюцца **каўтуны** сівых валасоў. У беларускай легендзе яна паўстае міфалагічнай істотай, якая ходзіць па дварах і праз вокны назірае за паводзінамі жанчын.

Акадэмік Б. Рыбакоў перакананы, што нападхрысціянская Параскева-Пятніца з'яўляецца дваініком старапаганскай багіні Мокашы, якая была ахоўнікам урадлівасці зямлі і шчаслівых **шлюбай**, жаночых клопатаў, дзявочага лёсу. Сведчанне таму – святкаванне дня Параскевы 28 кастрычніка, г. зн. у той час, калі ва ўсходніх славян быў самы разгар Вялікай вясельніцы (часу найбольш актыўнага правядзення восеньскіх вяселляў). Пра тое, што Параскева пераняла ў Сярэднявеччы функцыі міфалагічнай Мокашы, сведчыць і яе цесная сувязь з вадой. Сярод усходніх славян бытуе мноства легендаў аб тым, што іконы Параскевы Пятніцы знаходзяць каля ручаін або крыніц, вада з якіх набывае пасля з'яўлення нерукатворнай іконы гаючыя якасці.

Існуе народная забарона купаць дзяцей у пятніцу, каб не напаў «сушэц». Калі ж маці нечакана забылася і пакупала дзіця ў пятніцу, то, каб папярэдзіць магчымае пакаранне хваробай, яна звала да сябе суседку, перадавала ёй дзіця, а сама станавілася каля акна ад вуліцы і чакала, калі суседка падасць ёй дзіця праз акно. Суседка ж не проста аддавала, а «прадавала» дзіця за капейку. У асяроддзі беларусаў ёсць павер'е: «Калі свята Калядаў выпадае ў пятніцу, то на той год будзе паміраць больш жанчын.

І. Крук

Заданні

1. *Растлумачце значэнне выдзеленых слоў.*
2. *Выпішыце апорныя словазлучэнні.*
3. *Перакажыце тэкст.*

СУБОТА, шосты дзень тыдня (назва паходзіць ад **старажытнаюдэйскага** шабас, канец работы. У іудзеяў лічыўся днём адпачынку). Характэрна для Беларусі святкаванне ў суботу дзён памяці продкаў – Дзядоў.

Субота часта лічыцца мужчынскім днём у лазні днём спрыяльным для ад'езду ў далёкую дарогу. Распаўсюджана павер'е што дзяцей лепш хрысціць у суботу. Стаўленне да суботы як да дня звязанага з культам продкаў паслужыла падставай для ўзнікнення павер'я аб тым што чалавек які нарадзіўся ў суботу можа бачыць духаў сваіх продкаў. У народнай медыцыне субота лічыцца адзіным днём калі можна лячыць п'яніцу. Субота падавалася лёгкім днём бо наперадзе была нядзеля дзень адпачынку. У гэты дзень звычайна ўсе прыбіралі ў хаце. У суботу перад Вялікаднем фарбавалі яйкі. Вядома папярэджанне не пачынаць адказную справу ў суботу асабліва вечарам нічога добрага з гэтага не атрымаецца.

3 суботай звязаны цэлы шэраг абмежаванняў. Дзяўчатам **перадшлюбнага** ўзросту забараццалася снаваць пражу, бо замуж доўга не выйдучь. У суботу цяжарныя жанчыны ці жанчыны з **немаўлятамі** павінны былі пасціцца да заходу сонца, а вось пасля заходу грэх было што-небудзь рабіць, каб не наклікаць на дзіця калецтвы. Лічыцца, што шлюб напярэдадні памінальнай суботы будзе нешчаслівым. Магчыма, таму ў суботу не вячаюць маладых у праваслаўных

храмах.

І. Крук

Заданні

1. *Растлумачце значэнне выдзеленых слоў.*
2. *Расстаўце знакі прыпынку ў другім абзацы.*
3. *Назавіце сказы, ускладненыя адасобленым азначэннем.*
4. *Вызначце складаны сказ з рознымі відамі сувязі, у якім сувязь паміж часткамі падпарадкавальная і злучальная.*
5. *Назавіце сродкі сувязі сказаў у другім абзацы.*
6. *Назавіце словы ў апошнім абзацы, у якіх адбываецца асіміляцыя зычных гукаў паводле мяккасці.*

НЯДЗЕЛЯ, сёмы, апошні дзень тыдня, лічыўся днём адначынку, днём «не для дзела». У гэты дзень забаранялася выконваць шматлікія жаночыя справы: шыць, вязаць, прасці, ткаць, сукаць ніткі, купаць дзяцей і мыць бялізну, каб не хварэлі хатнія і свойская жывёла. Адначасова гэты ж дзень лічыўся спрыяльным для распачынання пераважна мужчынскіх спраў: пажадана было рабіць засеўкі, збірацца на сенакос, першы раз выганяць скаціну ў поле, закладваць падваліны новай хаты. Прыярытэт мужчынскага пачатку ў дачыненні да гэтага дня, відаць, невыпадковы, бо хутчэй за ўсё моцна хрысціянізаваная нядзеля як дзень уваскрэсення Ісуса Хрыста ў Сярэднявеччы пераняла звычайна-этыкетныя і рытуальна-абрадавыя функцыі старажытнага **чацвярга**. Абрадавая практыка сведчыць, што ў шэрагу рытуальных кантэкстаў рэгламентацыя дзеянняў і паводзінаў людзей тыпалагічна блізкая чацвярговым (чацвер як мужчынскі дзень таксама лічыўся спрыяльным для пачатку адказных работ). Народная прыказка звязвае паміж сабой гэтыя два дні: «Вяселлю казалі і качарга гуляць ад нядзелі і да чацвярга!»

Беларусы меркавалі, што дзіця, якое нарадзілася ў нядзелю, будзе валодаць незвычайнымі здольнасцямі, яго нельга **сурочыць**, на яго нельга навесці шкоду. Існавала перакананне: людзі, якія нарадзіліся ў гэты дзень, маглі «бачыць» закапаны скарб, таму што над скарбам заўсёды свеціцца блакітнае святло нябёсаў, але яго не ўсе бачаць. Пажадана, каб маці з дзіцем упершыню выйшла з хаты ў гэты дзень. Беларускае звычайнае права патрабавала: «У сераду (посны дзень) не смейся, у нядзелю не плач».

І. Крук

Заданні

1. *Растлумачце значэнне выдзеленых слоў.*
2. *Назавіце сродкі сувязі сказаў у другім абзацы.*
3. *Укажыце часцінамоўную прыналежнасць слоў у наступным сказе: Існавала перакананне: людзі, якія нарадзіліся ў гэты дзень, маглі «бачыць» закапаны скарб, таму што над скарбам заўсёды свеціцца блакітнае святло нябёсаў, але яго не ўсе бачаць.*
4. *Утварыце дзеепрыметнікі ад наступных дзеясловаў: **выконваць, закладваць, звязвае, нарадзілася, навесці.***
5. *Запішыце наступныя дзеясловы ў неазначальнай форме: лічыўся, забаранялася, звязвае, нарадзілася, свеціцца, выйшла.*
6. *Вызначце спосаб утварэння наступных слоў: сенакос, распачынання,*

невыпадки, абрадавая, закапаны, упершыню.